

KIBRISLI HİLMÎ'NİN KAHVENAMESİ*

Beyhan KESİK¹

ÖZET

Kıbrıs, II. Selim'in saltanat yıllarında, 1571 yılında Osmanlı Devleti'ne katılmıştır. Osmanlı'nın iskân faaliyetleri doğrultusunda Ada'ya Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türklerin yerleştirilmesiyle Ada, çok geçmeden bir Türk yurdu hâline dönüşmüştür. Anadolu'dan adaya giden Türklerin kendi maddi ve manevi değerlerini de beraberinde getirmesiyle kültür ve sanat alanında çeşitli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler dil, edebiyat ve folklor ürünlerine de yansımıştır. İlk dönemde özellikle klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı şairler boy göstermiştir. Kaynaklarca Osmanlı Dönemi Kıbrıs Türk Edebiyatı (1571-1878) olarak adlandırılan bu dönemde Misâlî (1607), Zekâî (1648), Siyâhî (1710), Naîb (1717), Ârif Efendi (1725), Hızır Dede (1727), Musîb veya Musîb Mehmet Efendi (1754), Müftü Hasan Hilmî Efendi (1847), Hacı Hasan Tahsin Bey (1861), Yusuf Ziya (1869) gibi şairler yetişmiştir. 19. yüzyılda ise bu halkaya Eski Zağralı Handî, Şem'î, Sezâyî, Hakkı, Hâtif, Nâdirî, Sâlim, İffet, Kerîmî, Tekî, Müftü Râci Efendi gibi isimler dâhil olmuştur.

Osmanlı döneminde Kıbrıs'ın en önemli şairi hiç şüphesiz Hilmî'dir. Sultan II. Mahmut devrinde sultanü'-ş-şu'ara unvanı ile taltif edilen şair, kasideleri ve Nâbî tarzında yazdığı manzumeleri ile tanınmıştır. Şair, Şeyh Gâlib, hatta Nedîm tesirinde şiirler de kaleme almıştır. Hilmî, II. Mahmut devrindeki yeniliklere de kayıtsız kalmamış, dönemin önemli gelişmelerinden biri olan "fes"i şiirlerine konu etmiştir. Bunun yanı sıra toplumda oldukça ilgi gören kahveyi de şiirine malzeme yapmıştır.

Kahve, edebiyatımızda çeşitli vesilelerle kendine yer bulmuştur. Bazen bir beyitte, bazen atasözü ve deyimlerimizde, bazen türkü, mâni ve tekerlemelerde çeşitli benzetmeler içinde yer almış, bazen müstakil bir mesnevi konusu ve bazen de bir gazelin öznesi olmuştur. Bazen de Hilmî'nin gazelinde olduğu üzere bir manzumenin redifi olarak kendini göstermiştir. Bu çalışmayla Hilmî'nin "kahve" redifli yedi beyitten oluşan yek-ahenk gazeli şekil ve muhteva yönünden tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler:

Kıbrıs, klasik Türk edebiyatı, kahve, Hilmî.

* 13-16 Kasım 2017 tarihleri arasında YTSAM - Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi ve Türk Dil Kurumu işbirliği ile Ankara'da düzenlenen "Türk Dili Konuşan Ülkeler Kurultayı"nda sunulan "Kıbrıs Müftüsü Hasan Hilmî Efendi'nin Kahvenamesi" başlıklı bildirisinin gözden geçirilmiş hâlidir.

¹Prof. Dr. Giresun Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, b_kesik@hotmail.com

THE KAHVENAME OF HİLMÎ OF CYPRUS

ABSTRACT

Cyprus became part of the Ottoman Empire in 1571 during the reign of his majesty Sultan Selim II. Before long, the Ottomans populated with Turks from various parts of Anatolia, bringing with them their own physical and sentimental values, and thereby transforming it into very much a Turkish island. This of course led to the emergence of a flourishing arts and culture scene that had also spilled over into the realms of language, literature, and folklore. Dominating particularly the early period of that was poetry composed in the classical Turkish literary tradition—dubbed by scholars as ‘Ottoman Cypriot Turkish Literature’ (1571-1878). *Misâlî* (1607), *Zekâî* (1648), *Siyâhî* (1710), *Naîb* (1717), *Ârif Efendi* (1725), *Hızır Dede* (1727), *Musîb veya Musîb Mehmet Efendi* (1754), *Müftü Hasan Hilmî Efendi* (1847), *Hacı Hasan Tahsin Bey* (1861), and *Yusuf Ziya* (1869) stand out among those who had been reared within this tradition. Likewise, the 19th century introduced us to such poets as *Eski Zağralı Handî*, *Şem’î*, *Sezâyî*, *Hakkı*, *Hâtif*, *Nâdirî*, *Sâlim*, *İffet*, *Kerîmî*, *Tekî*, and *Müftü Râci Efendi*, among others.

The above said, Hilmî is undoubtably Ottoman Cyprus’s single most important poet. Christened *Sultanü’ş-Şu’ara* (the Poet of the Sultan), he is known for his kadises and poetry composed in the *Nâbî* style for Sultan Mahmut II. He had also composed poems for Sheikh *Gâlib* and *Nedîm* as well. The developments that took place during that period are not to go unnoticed either—one of which being his incorporation of the ‘fez’ hat in many of his poems, alongside poetry about coffee, which took the local populous by storm.

Coffee as made its way into Turkish literature in the form of similes in couplets/verses, proverbs, idioms, folk music, mani poems, and tongue twisters, alongside as a theme in and of itself, and as subject of ghazelles. Hilmî’s own odes/poetry are no exception to this rule.

This study will look the form and as well as contents of Hilmî’s ‘Coffee,’ a ghazelle containing a seven-line ‘yek-ahenk’ couplet.

Keywords

Cyprus, classical Turkish literature, coffee, Hilmî.

Kıbrıs, II. Selim'in saltanat dönemine rastlayan 1571 yılında Osmanlı Devleti topraklarına katılmıştır. Fethin hemen ardından itibaren Osmanlı'nın iskân faaliyetleri doğrultusunda Ada'ya Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Türkler yerleştirilmiştir ve burası çok geçmeden bir Türk yurdu hâline dönüşmüştür. Anadolu'dan Ada'ya giden Türkler, doğal olarak kendi maddi ve manevi değerlerini de beraberinde getirmiş ve bunun neticesinde de kültür ve sanat alanında gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler dil, edebiyat ve folklor ürünlerine de yansımıştır. İlk dönemde özellikle klasik Türk edebiyatı geleneğine bağlı şairler boy göstermiştir. Kaynaklarca Osmanlı Dönemi Kıbrıs Türk Edebiyatı (1571-1878) olarak adlandırılan bu devrede Misâlî (1607), Zekâî (1648), Siyâhî (1710), Naîb (1717), Ârif Efendi (1725), Hızır Dede (1727), Musîb veya Musîb Mehmet Efendi (1754), Müftü Hasan Hilmî Efendi (1847), Rüşdî (1858-59)², Hacı Hasan Tahsin Bey (1861), Yusuf Ziya (1869) gibi şairler yetişmiştir. 19. yüzyılda ise bu halkaya Eski Zağralı Handî, Şem'î³, Sezâyî, Hakki, Hâtif, Nâdirî, Sâlim, İffet, Kerîmî, Tekî, Müftü Râci Efendi gibi isimler dâhil olmuştur.

Osmanlı dönemi Türk edebiyatında Kıbrıs'ın en önemli şairi hiç şüphesiz Müftü Hasan Hilmî Efendi'dir. Hilmî, Kıbrıs'ın köklü ailelerinden Menteşizadelerden olup 1782'de Lefkoşa'da doğdu (Fedai 2000:18). İyi bir öğrenim görüp Arapça, Farsça gibi dilleri öğrendi. Dinî ilimlerle ilgili dersler verdi ve müderrislik yaptı (Oberling 2007'den aktaran Peler 2014). Sultan II. Mahmut'un Lefkoşa'ya yaptırdığı kütüphane dolayısıyla yazdığı methiye üzerine sultan tarafından İstanbul'a çağrıldı ve orada sultanü's-şu'ara unvanı ile taltif edildi. Bir süre sonra memleket hasreti ağır bastı ve gizlice İstanbul'dan ayrılıp Kıbrıs'a döndü. İstanbul'dan izinsiz ayrıldığı için cezalandırılmak yerine Kıbrıs müftülüğü ile ödüllendirildi (Fedai 1997: 231). 1828-1847 tarihleri arasında, vefatına kadar, Kıbrıs Esnaf Teşkilatında yirmi yıl Şeyh-i Seb'alık⁴ yaptı (Demiryürek 2009'dan aktaran Peler 2014) ve 1847-48 yılında Kıbrıs'ta vefat etti (Akbayar 1996: 673).

Hilmî Efendi'nin, biri ihtilafli olmak üzere iki eseri vardır. En önemli eseri; kaside, kıt'a, gazel, tahmis, müseddes ve müsemmen gibi nazım biçimleri ile yazılan şiirlerinden oluşan *Dîvân*'dır. Eser, Ankara Millî Kütüphane'de 06 Mil Yz B158'de kayıtlıdır. *Dîvân*'da yer alan şiirlerin bir kısmı ise Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman 110'da kayıtlı mecmuada da yer almaktadır (bk. Kesik vd. 2018). Hilmî'ye ait olabileceği düşünülen diğer eser ise *Deste-bend-i Reyhân der Terceme-i Ümmü Harâm binti Milhân*'dır. İsmail Güleç vd. (2017: 17), Kıbrıs'ta aynı görevde Hasan Hilmî ismiyle üç kişinin görev yapmış olmasından ve eserin yazıldığı tarihte her üçünün de hayatta bulunmasından bu eserin kime ait olduğu hususundaki belirsizlikten bahsetmiştir.

² Bk. (Kesik, K. Kacar 2018).

³ "Kıbrıslı Şem'î ve Şiirleri" başlığı ile tarafımızca yayıma hazırlanmaktadır.

⁴ Şeyh-i Seb'alık, Osmanlı şehrindeki esnaf teşkilatı içinde yer alan bir makamdır. Şeyh-i Seb'a inşaat iş kolu dışında faaliyet gösteren esnafın liderliğini yapan şeyhlerin veya kethüdaların hepsi üzerinde genel bir otoriteye sahiptir. Şeyh-i Seb'a esnaf şeyhlerinin şeyhidir ve Şeyhü'l-Meşâyih veya Şeyhü's-Şüyûh unvanlarını da taşır. Şeyh-i Seb'aların temel görevleri; loncaların ve liderlerinin faaliyetlerinin denetlenmesi, lonca üyelerinin sorunlarının çözülmesi, lonca görevlilerinin tayini, kalfa ve ustaların etkilendirilmesi, loncalar arası problemlerin çözülmesi, hükûmet ve loncalar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi, lonca yöneticileriyle ilgili şikâyetlerin dinlenmesi, lonca yöneticileri tarafından verilen cezaların uygulanması ve narh tespiti (Demiryürek 2013: 36-37).

Velûd bir şair olan Hilmî Efendi kasideleri, tarih kıt'aları ve Nâbî tarzında yazdığı manzumeleri ile tanınmıştır. Şair, Şeyh Gâlib, hatta Nedîm tesirinde şiirler de kaleme almıştır. Bunların yanı sıra II. Mahmut devrindeki imar faaliyetlerine ve sosyal hayatla ilgili bazı gelişmelere de kayıtsız kalmamış, çeşitli yapıtlar için tarih manzumeleri yazmış, "fes"i de şiirlerine konu etmiştir (Hilmî'nin hayatı ve sanatına dair ayrıntılı bilgi için bk. Kesik vd. 2018).

Hilmî Efendi'nin şiirlerinde işlediği konulardan biri de toplumun büyük bir kesimi tarafından kabul gören ve edebiyatımızda çeşitli vesilelerle kendine yer bulan kahvedir.

"İlk vatanı Habeşistan olan ve VIII. yüzyılın sonlarına doğru Yemen'de, meyveden yapılmış bir içki olarak kullanılan kahve, X. yüzyılın başında Mısır'a girmiş, oradan da Suriye, İran ve Türkiye'ye geçmiştir." (Yaman 2004'ten aktaran Yalap 2017: 1908).

Kahvenin İslâm ülkelerinde yayılmasına dair çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan ilkinde göre kahvenin yayılmasında başrolü sufiler oynamıştır. Gündelik hayatta insanlarla iç içe olan bu topluluk, kahveyi bir azınlığın içeceği olmaktan çıkarıp geniş halk kitlesinin içeceğine dönüştürmüştür. Kahvenin yayılmasında etkili olan diğer bir topluluk tüccarlar olmuştur. Hac görevi esnasında Yemenlilerden kahveyi görüp ülkelerine dönerken yanlarında götürülen hacılar da kahvenin yayılmasında önemli rol üstlenmişlerdir. Böylelikle kahve, uzak İslâm coğrafyalarına kadar yayılmıştır (bk. Taştan 2009: 61).

Kahvenin Osmanlı topraklarına kesin olarak ne zaman girdiği belli değildir. Kâtip Çelebi, 1543 yılında gemilerle İstanbul'a kahve geldiğini; Mustafa Âlî Efendi ise İstanbul'da ilk kahvehanenin 1553'te açıldığını belirtmektedir. Bu ifadelerden, İstanbul'da kahvenin XVI. yüzyılın ortalarından itibaren tüketildiğini söylemek mümkündür. Kahvenin İstanbul'a gelişinden itibaren sosyal yaşamda da birtakım değişiklikler ve kahve ile ilgili birçok tartışma meydana gelmiştir. İstanbul'da birçok kahvehane açılmıştır. II. Selim ve III. Murat dönemlerinde sadece İstanbul'daki irili ufaklı kahvehane sayısının 600 dolayında olması, kahvenin toplumda çok hızlı bir şekilde kabul gördüğünü de göstermektedir. Kahvehaneler zamanla insanların buralarda toplanarak satranç ve tavla oynamaları; bu insanların namazlarını ihmal etme, vakitlerini boşa geçirme hatta devlet aleyhinde olan kimselerin toplanıp isyanların tertip edildiği yer olması gibi sebeplerle bir fesat yuvası olarak nitelendirilmiştir (bk. Bostan 2001: 202-205). Bazı din âlimleri tartışmayı daha da ileri götürerek kahvehaneleri kötülüklerin yuvası olarak nitelemiş ve buralara gitmekten meyhaneye gitmenin daha iyi olacağını dile getirmişlerdir. Müftüler de yanarak kömür haline gelen her şeyin düpedüz haram olacağı şeklinde fetvalar vermişlerdir (bk. Pala 2004: 60). Bunların neticesinde de kahvehaneler zaman zaman kapatılmıştır.

Bütün yasaklamalara rağmen kahve, sohbet ortamlarının aranılan içeceğine dönüşmüştür. Köşklere,yalılarda, kasır ve saraylarda başlıca ikram unsuru olmuştur. Hatta Kanûnî döneminde sarayda kahve hazırlamak ve sunmaktan sorumlu kahvecibaşılık görevi oluşturulmuştur (Yalap 2017: 1919).

Kahvenin sosyal yaşamdaki etkilerini edebiyatta da görmekteyiz. Kahve, bazen bir beyitte, bazen atasözü ve deyimlerimizde, bazen türkü, mâni ve tekerlemelerde çeşitli benzetmeler içinde yer almış, bazen Nağzî'nin

Münâzara-i Kahve vü Bâde (bk. Şener 2014)'sinde olduğu gibi müstakil bir mesnevi konusu ve bazen de bir gazelin öznesi olmuştur. Kimi zaman da -Hilmî'nin gazelinde olduğu üzere- bir manzumenin redifi olarak kendini göstermiştir.

Esasında Namık Açıköz tarafından çeşitli beyitler, manzumeler, türkü ve mâniler, tekerlemeler, bilmece, atasözleri ve deyimler ile fıkralardan hareketle kahvenin yazılı ve sözlü kültürümüzde yer alışı ile ilgili *Kahvenâme* (bk. Açıköz 1999) adlı bir çalışma yapılmıştır. Emine Gürsoy Naskali'nin editörlüğünde hazırlanan ve 25 bilimsel yazıyı içeren *Türk Kahvesi Kitabı* da kahve ile ilgili yapılan önemli çalışmalar arasındaki yerini almıştır. Bu çalışma ise bunlara katkı mahiyetindedir.

Çalışmamıza iki yazma kaynaklık etmiştir. Birincisi Ankara Millî Kütüphane 06 Mil Yz B 158'de kayıtlı *Dîvân* yazması (M), ikincisi ise Süleymaniye Kütüphanesi Tercüman 110'da kayıtlı mecmuadır (S).

Hilmî'nin "kahvename" olarak adlandırabileceğimiz gazeli yedi beyitten oluşan, aynı konu doğrultusunda kaleme alınmış yek-ahenk gazeldir. Nazım tekniği bakımından zayıf bir manzumedir. Özellikle vezin bakımından kusurlarla doludur. Remel bahrinin *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün* kalıbı ile yazılmış gibi görünse de çoğu yerde bu düzen bozulmaktadır. Bu durum, *Dîvân* yazmasında da "*Aceb nâ-mevzûn düşmüş kâşkî tahrîr olmaya idi* (M4a)" ifadesi ile dile getirilmektedir.

Biraz önce de belirtildiği üzere Hilmî'nin bu manzumesi, yek-ahenk bir gazeldir. Gazelin aynı konu etrafında işlenmesinde "kahve" redifinin etkisi büyüktür. Şair, matla beytinde kahveyi, siyah rengi itibarıyla sevgilinin kâkülüne/saçına benzetmekte ve bu hâliyle de sufinin kahve içmesinin uygun düşmeyeceğini ifade etmektedir. Elbette burada klasik şiir geleneğinde sufi/zahit tipinin güzel sevmeyi, bade içmeyi hoş karşılamama düşüncesinin etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

Sabah vakti içilen kahve insanı ferahlatmakta ve neşelendirmektedir. Dolayısıyla erken saatte içilen kahve sayesinde şaraba olan istek de ortadan kalkar. Burada üzerinde durulması gereken bir husus da kahvenin şarabın verdiği mahmurluğu ortadan kaldırıp insanları zinde ve uyanık bir hâle getirme özelliğidir. Gecenin ve şarabın mahmurluğunu atmak için seher vakti kahve içme geleneğinin çok eskilere dayandığı anlaşılmaktadır. Bu durum 16. yüzyıl şairi Bağdatlı Rûhî'nin bir beytinde "*Kalkıla bezmden seher varıla kahve-hâneye / içile kahveler ola def-i mey-i şebâneler*" şeklinde ifadesini bulmaktadır. Gece boyu eğlence meclislerinde içen insanlar, üzerlerindeki mahmurluğu atmak için sabahın erken saatlerinde kahvehanelere gitmektedirler (bk. Açıköz 1999: 54). Bu ifadelerden kahvenin, klasik şiirde, akşamdan kalma mahmurluğun panzehiri olan mey-i sabuh/sabah içkisi ile eşdeğer tutulduğu görülmektedir.

Üçüncü beyitte şair kahveyi, bir Yemen dilberi, Habeş yüzlü bir güzel olarak tasavvur etmektedir. Şair, bu benzetmelerle -yukarıda da ifade edildiği üzere- onun Habeşistan kökenli bir bitki oluşuna ve ilk önce Yemen'de bir içecek olarak kullanımına da göndermelerde bulunmaktadır. Kederli âşık, kahve içtiğinde sevgiliye kavuşmuş gibi huzur bulacaktır.

Kahve, gönül erbabının tabiatına neşe verir. Birlikte içildiğinde de dostluğu ve sevgiyi arttırır ve pekiştirir. Bu bağlamda kahve ile birlikte oluşan ve insanların sosyalleşmesinde önemli bir rol oynayan kahvehane kültürü öne çıkmaktadır. Devlet ve din adamları, tüccarlar ve sanat erbabı, inançlı ve inancı zayıf kimseler gibi toplumun hemen her kesiminden insanların bir araya geldiği bu mekânlar, aynı zamanda yeni dostlukların kurulduğu ve pekiştiği bir muhite dönüşmüştür. Bu muhitlerde “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı vardır.” atasözüne uygun olarak dostluklar kurulmuş ve ikram edilen kahvelerle bu dostluklar perçinleştirilmiştir.

Sevgilinin yakut kâseden dudağına bulaşan kahve, misk mürekkebiyle yazılan bir kitap çağrışımı yapmaktadır.

Kahve, sabah keyfi için önemli bir içecek olarak görülmektedir. Sabah kahvesi bütün dünyaya değerlidir. Çünkü onun her katresi nazik ve narin sevgilinin dudağını öpmenin hazzını vermektedir.

Son beyitte ise ateş yanaklı sevgilinin aşk cezvesine konan kahvenin kaynatıldığı ocak, âşğın aşk ateşiyle yanan gönlü olarak tasavvur edilmiştir.

GÜFTE-İ HİLMÎ DER-MEDH-İ KAĞVE FÎ EVÂİLİ HÂLİHİ⁵

- M4a / S140b
1. Siyehîn olmada beñzer iken kâkül-i dil-bere kağve
Nice şâyeste ki nüş eyleye şüfî hare kağve
 2. Dile bir rütbe ferağ-sâz⁶ neşâ-âver olur vaqt-i seher
Kağmaz olur hâşılı rağbet bâde vü sâğara kağve
 3. Bir Yemen dil-beridir o Habeş-rû haqqâ
Vuşlatın vermededir 'âşık-ı gam-pervere kağve
 4. Neş'e-bağş olmadadır çab'-ı erbâb-ı dile
Ülfet-âmiz-i mağabbetdir gelicek bir yere kağve
 5. Yazılır müşk ile güyâ kâse-i yâküt kitâb
Nüş ederken bulaşınca leb-i dil-bere kağve
 6. Hele ben keyf-i şabâhı ederim terciğ-i cihân
Beñzer her kağresi bûs-ı leb-i nâzük-tere kağve
 7. Cezve-i 'aşkı ile o âteş-i ruhsârîñ Hilmî
Kağnar⁷ dökülünce dil-i pür-âzere kağve (bk. Kesik vd. 2018: 54)

⁵ Başlık S-.

⁶ Ferağsâz: ferağâne M.

⁷ Kağnar: Kağnadır S.

SONUÇ

Kıbrıs, II. Selim döneminde fethedilmesinden sonra hızlı bir iskân faaliyetlerine maruz kalmıştır. Anadolu'nun çeşitli yerlerinden getirilen Türkler, adanın kültür hayatında değişiklikler meydana getirmiştir. Bunun neticesinde adada Osmanlı Dönemi klasik Türk edebiyatının da temelleri atılmıştır. 1571-1878 yılları arasında kapsayan bu dönemde yetişen şairlerin en önemlisi hiç şüphesiz Müftü Hasan Hilmî Efendi'dir. Aynı zamanda şair olup şiirlerinde Hilmî mahlasını kullanmıştır. Hilmî'nin *Divançesi* ve diğer şiirleri yayımlanmıştır (bk. Kesik vd. 2018). Şairin *Divançesinde* yer alan manzumelerden biri de "kahvename" olarak adlandırabileceğimiz gazelidir. Hilmî'nin kahve redifli bu gazeli, nazım tekniği bakımından zayıf olsa da muhteva yönünden ilgi çekici bir özelliğe sahiptir. Şairin geleneğin yaygın klişe anlayışı yanında sevgili ve kahve arasında kurduğu bağ ve orijinal benzetmeleri dikkat çekici bir özellik sergilemektedir. Manzume, özellikle kahve ve onun etrafında gelişen kültürü yansıması bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akbayar, Nuri (hzl.) (1996). "Hilmî Hasan Efendi". *Mehmed Süreyyâ Sicill-i Osmanî*, C. 2. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Bostan, İdris (2001). "Kahve". *İslâm Ansiklopedisi* C. 24. İstanbul: TDV Yay. 202-205.
- Demiryürek, Mehmet (2009). "XIX. Yüzyıl Kıbrıs Esnaf Teşkilatı Üzerine Bazı Tespitler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* XXVIII (45): 13-42.
- Demiryürek, Mehmet (2013). "Şeyh-i Seb'alık Kurumu ve Osmanlı Esnaf Teşkilatı İçindeki Yeri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* (66): 17-42.
- Eren, M. Selim (2013). *Kıbrıs ve Balkanlarda Türk Şiiri. Eskişehir: Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yay.*
- Fedai, Harid (1987). *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi -Şiirler-*. Lefkoşa: KKTC MEB ve KB Yay.
- Fedai, Harid (1997). "Kıbrıs Türk Edebiyatı". *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*. C. 9. Ankara: T.C. KB Yay. 182-464.
- Fedai, Harid (2000). *Kıbrıs Müftüsü Hilmi Efendi -Şiirler-*. Lefkoşa: Eren Yay.
- Gökçe Yükselen, Abdurrazak Pelcer (2014). "HİLMÎ EFENDİ, Hasan" <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1307> (erişim tarihi: 27.09.2017).
- Güleç, İsmail, Ömer Said Güler (2017). *Bir Demet Reyhan Ümmi Harâm'ın (Hala Sultan) Hâl Tercümesi (Destebend-i Reyhân der Terceme-i ÜmmüHarâmbintiMilhân)*. Lefkoşa: Kısbu Yay.
- Kaplan, Yunus (2018). "Son Dönem Kıbrıs Divan Şairi Hasan Hilmî Efendi ve Bilinmeyen Şiirleri". *Kıbrıs Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi*. 1 (2): 33-48.
- Kesik, Beyhan, H. Koç, K. Kaçar (2018). *Kıbrıslı Hilmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Dîvânçesi ve Diğer Şiirleri*. İstanbul: Kesit Yay.
- Kesik, Beyhan, K. Kaçar (2018). "Kıbrıslı İsmail Rüşdî ve Şiirleri". *Motif Vakfı Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ed. Mustafa AÇA. Çanakkale: Motif Vakfı Yay. 501-506.
- Kömeçoğlu, Uğur (2010). "Homo Ludens ve Homo Sapiens Arasında Kamusal ve Toplumsal: Osmanlı Kahvehaneleri". *Osmanlı Kahvehaneleri: Mekân, Sosyalleşme, İktidar*. Hazırlayan: Ahmet Yaşar. İstanbul: Kitap Yayınevi. 49-84.
- Oberling, Pierre (2007). *The Heart of a Nation. A History of Turkish Cypriot Culture 1571-2001*. Lefkoşa: Rüstem.
- Pala, İskender (2004). *Kahve Molası*. İstanbul: LM Yayıncılık Yay.
- Taştan, Yahya Kemal (2009). "Sufi Şarabından Kapitalist Metaya Kahvenin Öyküsü". *Gazi Akademik Bakış*. 2 (4): 53-86.
- Türk Kahvesi Kitabı* (2014). Editör: Emine Gürsoy Naskali. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yalap, Hakan (2017). "Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat ve Kültür Tarihimizde Kahve ve Kahvehaneler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6 (3): 1907-1930.

